

Душан Мартиновић: НАУКА О КЊИЗИ У ЦРНОЈ ГОРИ,
Подгорица 2006, стр. 645

У издању Издавачког предузећа ЦИД из Подгорице објављена је књига академика Душана Ј. Мартиновића "Наука о књизи у Црној Гори -Пола миленијума у Гутемберговој галаксији".

Ова књига настала је као одзив Душана Мартиновића на понуду издавача да за његов издавачки програм Црна Гора, у којему је још 15 дјела, првјенствено из културне историје, припреми историју књиге у Црној Гори. Монографија Душана Мартиновића означила је почетак у остваривању тог издавачког пројекта.

Наука о књизи о Црној Гори, највећим дијелом своје садржине, има ослонац у ауторовим раније објављеним радовима, чија је тематика историја књиге - штампарство, библиотекарство и библиографија. Нове студије из тих области настале су као резултат прегнућа Душана Мартиновића, научника и директора Централне народне библиотеке, у остваривању пројекта ове установе посвећеног библиолошком истраживању, који је почео да се остварује 1989. године и програма прославе 500-годишњице Црнојевића штампарије, усвојеног средином осамдесетих година прошлог вијека. Тако је у истрајном и прегалачком раду, крајем прошлог и почетком овог вијека, настало пет његових посебних изда-

ња: *Црногорска библиографија; Историјски развој, Библиографи (1992), Црна Гора у Гутемберговој галаксији*. Студије Историја црногорског штампарства с краја XV вијека до краја самосталности црногорске државе 1916. године (1994), Луча тамом обузета, Библиолошки есеји (1995), Цетињска читаоница (1868-1915; 1928-1940) - Градска библиотека «Његош» (1945-1995), (1998) и 160 година државне (националне) библиотеке Црне Горе 1838-1998. (2002). Поред ових студија за ову монографију су везане десетине ауторових прилога објављених у периодичним публикацијама.

Монографија о историји књиге у Црној Гори у тијесној је вези и са предметом библиографија, научном дисциплином која, према предговору аутора, «код нас у Црној Гори све више добија право грађанства». За остваривање тог права управо је заслужан Душан Мартиновић. О томе се може навести примјер и из Зборника радова посвећеног Душану Мартиновићу у издању Црногорске академије наука и умјетности. У прилогу директора Библиотеке Матице српске у Новом Саду Мира Вуксановића «О заточнику црногорске писмености», речено је да је Душан Мартиновић међу првима у Црној Гори и Србији смислио и примио знање

библиолога, који изучава књигу, њено настајање, трајање и коришћење». А о томе колико је у Црној Гори раније била ријетка употреба термина библиологија свједочи и податак да у *Prilozima za leksikon crnogorske kulture* Николе Рацковића, лексикографском издању које је 1987. године издала Централна народна библиотека, нема одредница библиологија.

Не могу се у овој прилици мимоићи ни научне дисциплине које улазе у састав библиологије. Из прилога познатог историчара културе Лазара Чурчића у *Зборнику радова посвећеном Душану Мартиновићу*, објављеног под насловом *Душан Мартиновић од библиографије до науке о књигама* може се извести закључак да су библиологија и библиографија двије научне дисциплине. Душан Мартиновић је на почетку предговора саопштио да и библиографија улази у састав библиологије, као четврта научна дисциплина - уз штампарство, књижевство и библиотекарство. Ту је библиографија означена као «почетни стадијум сваког научно-истраживачког рада», што значи и рада на историји књиге.

Ауторово одређење да прикаже историју књиге остварено кроз четири научне дисциплине које улазе у састав библиологије у штампарству, књижевству, библиотекарству и библиографији, утицало је и на обим и на структуру монографије. Она има 645 страна са четири блока илустрација и два регистра. Регистар аутора и Регистар географских имена припремио је Јован Мартиновић, син Душанов. У име издавача на књизи су потписани: Жарко Радоњић и уредник Драган К. Вукчевић.

Монографију чине четири поглавља: Историја штампарства, Историја књижевства, Историја библиотекар-

ства и Историја библиографије. Редослед ових одјељака успостављен је према њиховој појави и трајању током «Пола миленијума у Гутенберговој галаксији», како је историјска димензија означена и у поднаслову књиге.

Називи штампарство, књижевство и библиотекарство употријебљени у овом издању нијесу сасвим подударни са називима штампарије, књижаре и библиотеке у појединим лексикографским издањима. Штампарство обухвата поред штампаних и рукописне књиге, настале прије оснивања Црнојевића штампарије; прије оснивања књижара приказан је пласман књиге путем аквизитера и претплате, међу библиотекама су и народне читаонице, културно-умјетничка друштва.

Аутор је посебну пажњу посветио историографији - радовима који припадају појединим гранама библиологије насталим у прошлости. За књижевство ти радови су занемарљиви; У библиографији су везани само за другу половину прошлог вијека, заправо за Централну народну библиотеку. Штампарство и библиотекарство имају знатно богатију историографију, што казује и монографија Евгенија Љвовича Немировског «Почеци штампарства у Црној Гори (1492-1496)», у којој претходе ауторовој аналитичкој обради и заузимају простор од 87 страна.

На крају поглавља о штампарству Душан Мартиновић је нагласио да се није посебно бавио историографијом проучавања штампарства Црне Горе, иако је и то писање сматрао значајним. Он је ту историју укључио у обраду појединих штампарија као научни апарат (фусноте са литературом и изворима), што је, «довољно као прилог историографији црногорског штампарства».

Оправданост таквог поступка може се показати и при обради штампарије Божицара Вуковића. На почетку те анализе аутор је истакао да «о знаменитом црногорском типографу - просвјетитељу прве половине 16. вијека постији богата литература са обимом аутентичних података» на основу којих се може релативно лако и успјешно реконструисати његов животопис и његова штампарска дјелатност и валоризовати мјесто које му припада у црногорском културном наслеђу». Затим су као примјери важне литературе наведени радови Савића Марковића - Штедимлије, Дејана Медковића, Рајке Вујошевић, Боривоја Маринковића, Евгенија Љвовича Немировског, Душана Ј. Мартиновића. Слично је поступљено и у представљању историјографије у обради свих штампарија.

У поглављу о библиотекарству историографија је представљена и у научном апарату и у посебном осврту на значајнија остварења и њихове ауторе. У обради свих типова библиотеке у фуснотама се налазе радови већег броја прилога о библиотекарству. Манастирске библиотеке, на примјер, приказане су коришћењем прилога чији су аутори: Никанор Ружичић, Младен Црногорчевић, Нико С. Мартиновић, Грација Брајковић, Васо Ивошевић, Петар Шеровић, Душан Вуксан, Петар Момировић, Нићифор Дучић, Божицар Шекуларац, Аника Сковран, Љубомир Дурковић-Јакшић, Ђорђе Радојичић, Радоман Станковић, Надежда Синдик, дон Нико Луковић.

На крају поглавља о библиотекарству саопштена су имена историчара културе који су проучавали ову дисциплину. Међу њима су и: Душан Д. Вуксан, Нико С Мартиновић, Душан Ј. Мартиновић, Милош Милоше-

вић, Гојко Вукмановић, Вељко Шаковић, Радивоје Шуковић, Ђорђе Трифуновић. Ту су и називи радова чији су аутори Душан Вуксан, Нико С. Мартиновић, Душан Ј. Мартиновић, Милош Милошевић, Гојко П. Вукмановић.

Међу наведеном часописним прилозима је и књига Васа Јововића «Црногорско библиотекарство до 1941. године».

Указивањем на допринос историографије и у припремању историје књиге Душан Мартиновић је истакао и два значајна извора: «Проблеми библиотекарства у Црној Гори» (1965), «Скрипторијуми и манастирске библиотеке у Црној Гори», зборнике радова са научних скупова у организацији Централне народне библиотеке.

Библиолог Душан Мартиновић је истакао значај ранијих библиолошких радова у припремању свог обимног дјела. Врхунац у том стваралаштву он је постигао прије ове књиге. Историја штампарства, библиотекарства - библиографије расписана је у његових пет наведених студија и већем броју часописних прилога. Тих пет књига заузимају простор од близу 2000 страна. Требало је у новој књизи те три дјелатности свести на простор од три четвртине нове књиге. То је, у првом реду, постигнуто неком врстом синтезе и извјесним измјенама у структури новог дјела, па је затим све то усклађено и са планираним обимом књиге. У односу на претходно објављену историју библиографије (1992. године), ова дјелатност проширена је и на обраду библиографске грађе послје настанка те књиге 1992. године.

Озбиљну препреку у припремању монографије представљао је недостатак радова о књижаству. Душан Мартиновић је више пута покретао

иницијативу да се та празнина отклони. У прилогу «Развој библиолошке науке у Црној Гори с посебним освртом на новопокренути библиолошки гласник», објављеном у «Библиографском гласнику» 2004. године, о томе је речено:

«Сматрамо да треба сачинити један пројекат (при ЦАНУ, или некој другој институцији, о књижаству Црне Горе, које има дугу традицију, што је природно када се има више од пола миленијума издавачке продукције наше књиге у Црној Гори и Венецији».

Иницијатива Душана Мартиновића о пројекту за историју књижаства покренута је у вријеме припремања рукописа ове монографије. У њеном предговору нема ријечи о припремању тог пројекта. И тај посао, у рекордном року, обавио је сам аутор. У монографији се нашао Историја књижаства на простору од 122 стране. И то је још један показатељ о способностима и о прегалаштву Душана Мартиновића.

Двије области науке о књизи - библиокарство и библиографија обрађене су у потпуности. Штампарство и књижаство приказани су до Другог свјетског рата. Уз објашњење да тај посао није могао у цјелини довршити и због здравствених разлога, аутор је објавио своју расположиву документацију и о том периоду као подстицај «да тај задатак обаве будући истраживачи».

Историја књиге у Црној Гори приказана је у оквиру културне историје на широком јужнословенском простору, па и европском. У овом дјелу историја црногорског штампарства почиње текстом о изуму штампарског умијећа. Послије приказа најстаријих књижара на Балкану, посебно код Срба и Хрвата, налази се преглед књижаства у Црној Гори. У општем освр-

ту на црногорско библиокарство објашњено је како су се на територији данашње Црне Горе «укрштале разне цивилизације, неколико језика и писама и остављале трагове на писану ријеч». У осврту на црногорску библиографију објашњене су околности у којима се та радња током XIX вијека прво појавила изван Црне Горе.

Поред општих културних прилика монографија садржи опсежан осврт на карактеристике одговарајућих институција и дјела насталих у библиотечкој и библиографској дјелатности. У дијелу књиге библиокарству су у посебним текстовима приказане дворске, манастирске, народне, специјалне, основно-школске, средњошколске и високошколске библиотеке, национална библиотека и Библиотеке ЦАНУ; у књижаству од 12 типова књижарских радњи потпуније су приказане издавачке књижаре; у библиографији су представљене: ретроспективна, текућа, регионална, специјална, персонална библиографије, библиографије чланака и прилога у периодици и библиографије библиографија.

Конкретнију слику у библиокарству пружају лексиконски сажети текстови о појединим библиотекама. Описано је 27 манастирских библиотека. Иако су те библиотеке, које имају вишевијековну традицију, имале као заједнички циљ «очување вјерског и националног идентитета», ти текстови свједоче да је свака од њих имала и своју посебну историју испољену у оснивању, страдању и обнављању, у набавци књига и њиховом чувању, те да је Библиотека цетињског манастира имала функцију централне црквене библиотеке. На сличан начин представљене су и библиотечке установе: народне библиотеке, читаонице и књижнице. Концизни записи односе се на

2 градске библиотеке, 23 читаонице, 3 народне књижнице са читаоницом и 3 народне библиотеке са читаоницама. На крају оваквог приказивања библиотечких дјелатности прије Другог свјетског рата, налази се табеларни преглед у којем су основни подаци о 20 народних библиотека, у свим општинским центрима, изузев Рожаја гдје у вријеме припремања књиге, 1984. године, није било библиотеке.

Под насловом Народне библиотеке обрађене су и народне читаонице, које су у старој црногорској држави осниване и радиле као културно - просвјетна друштва. Међу њима је Цетињска читаоница главна културно - просвјетна институција, у чијем се програму, поред библиотекарства, налазила и позоришна, издавачка и забавна дјелатност. (Тој установи посвећена је и посебна публикација Душана Мартиновића.) По угледу на ту институцију основана су таква друштва у свим већим мјестима, па и у неким селима, која су у почетку радила најчешће као «читалишта» часописа и листова на које су били претпљени чланови друштва. И та друштва све више су се окретала и набавци књига, тако да данас њихову традицију настаљају народне библиотеке.

Као допринос културној историји Црне Горе аутор је приредио прву анализу историје књижарства. Послије опсежног приказа о пласману књига путем аквизитера и пренумерације (претплате) - пласмана који је трајао све од штампарије Божидара Вуковића - до појаве књижара у Црној Гори, аутор је покушао да реконструише књижарску мрежу до Другог свјетског рата и да за сваку од књижара приреди краћи опис. У томе није ни могао савим успијети. На крају опсежног текста, које је означио као хро-

нику, налазе се називи 9 књижара, са именима њихових власника и мјеста гдје су оне радиле, али без података који би омогућили њихов ближи опис. Аутор је, међутим, успио да потпуније прикаже «специфичне профилације појединих књижара», посебно оних које су се упоредо с пласманом књига бавиле штампарском и издавачком дјелатношћу, уз навођење сажетих биографских података о њиховим власницима. На тај начин представљене су међуратне књижаре: Књижара Милутина Ј. Радојичића и Књижара Браће Каваја у Никшићу, Књижара «Уједињење» Станка Миличковића, Краљевска повлашћена књижница Пера С. Вукотића, Штампарија и књиговезница «Зета», односно књижара «Зета» у Подгорици, Књижара Јова Секулића у Херцег Новом, Књижара Антона Рајвајна, Књижара Вида Н. Мартиновића, Књижара «Напредак» Марка Вујовића - на Цетињу. Уз опис дјелатности ових књижара дат је и попис свих њихових издања: преко 400 књига. То је разумљиво ако се зна да су те установе давале јак печат културном животу у мјестима гдје су радиле, па и шире.

Конкретнију и потпунију слику библиографске дјелатности пружају и био-библиографске скице 34 библиографа, домаћа и страна. У одјељку Библиографи, обима од 85 страна, на тај начин представљени су: Ђузепе Валентинели, Ђезаре Тондни де Кваренти, Марко Драговић, Павел Аполонович Ровински, Фердинанд Велц, Јозеф Бајза, др Перо Шоћ, Душан Д. Вуксан, Вук Ж. Драговић, академик Нико С. Мартиновић, Олга-Цана Вукмировић, Раде М. Вуковић, др Љубомир Дурковић-Јакшић, проф. др Евгеније Љвович Немировски, Елеонора Фјодоровна Цветкава, др Фридриде

Краузе, др Зденка Рахункова, др Михела Рехакова, Милорад Ј. Живаљевић, др Душан Ј. Мартиновић, члан ЦАНУ, Добрило Аранитовић, Марија Ацић, др Крунослав Ј. Спасић, Сенка Латковић, др Мирослав Лукетић, мр Здравка Радуловић, Милорад Миловић, Петар Кривокапић, Владимир-Мујо М. Петрушић, проф. др Вукић Пулевић, Видак Ј. Рајковић, проф. др Радивоје К. Шуковић, проф. др Бојка Ђукановић, проф. др Весна Килибарда, др Василије-Васо Мићунов Јововић, Весна В. Мартиновић-Бурзановић, Љиљана Липовина.

Монографија о историји књиге рижко је дјело у културној историји, чија тематика је везана за данашњу територију Црне Горе. То је утицало и на хронолошки временски редосљед појединих институција у штампарству и библиотекарству. У односу на мјесто у ранијим радовима, Штампарија Андрије Палташића, Которанина, који је у XV вијеку у Венецији штампао књиге на латинском и италијанском језику, прва је у тој хронологији настајања, а друга је Црнојевића штампарија (1492-1496), прва јужнославенска ћириличка штампарија. Испред Цетињске читаонице, основане 1868. године, која је у ранијим радовима приказивана као прва библиотечка установа, налазе се четири народне библиотеке раније основане у Боки Которској. И ови подаци су важни, посебно за приређиваче лексикографских издања. Примјера ради, у *Prilozima za leksikon crnogorske kulture* из 1987. године, одредница Штампарство почиње реченицом: «Прва штампарија основана у Црној Гори је Црнојевића штампарија».

На основу редосљода оснивања народних читаоница очито је да су ове културно-просвјетне институције

основане тек после балканских ратова у Пљевљима, Бијелом Пољу, Роџајима, знатно касније него у већим мјестима, па и селима, старе црногорске државе, зато што је то подручје прије балканских ратова било под турском влашћу.

Пажњу корисника ове књиге привлачи и однос садржаја у њој о библиотекарству и штампарству према двијема обимним књигама Душана Мартиновића *160-годишњица Државне (националне) библиотеке, и Црна Гора у Гутенберговој галаксији*. Посебан развој националне библиотеке, обима од двадесетак страна, према ранијој студији о тој установи, са преко 600 странама једним својим дијелом дјелује као нека врста ширег резимеа те студије. Акцент у овом одјелку стављен је на резултате постигнуте у новијим истраживањима, првјенствено у монографији Душана Мартиновића, који је, поред осталог, аргументовано доказао да је «Његошева библиотека још док се овај пјесник и филозоф налазио на владарском и митрополитском трону, била државна». (О оправданости те тезе овај аутор је писао у «Библиографском вјеснику 1998. године.») Тим доказом помјерена је уназад година њеног оснивања - са 1893. на 1938. годину. О томе да је за културну јавност то било право откриће, свједочи и податак, да је у програму Одбора за прославу 500-годишњице прве ћириличке штампане књиге на словенском југу било предвиђено да се у 1993. године прослави стогодишњица ове установе (а те године била је 155-годишњица). У назначеном одјелку од двадесетак страница успјешно су изведене основне карактеристике четири периода у развоју Државне библиотеке (1938-1893, 1893-1918, 1926-1946, 1946-1998), први пут

успостављена послје новог датума њеног оснивања. Пажња аутора била је усредсређена и на чињенице које показују како је Централна народна библиотека постепено добијала обиљежје научне и издавачке институције.

Аутор је приказао 14 штампарија у Црној Гори од XV вијека до Другог свјетског рата, с посебним освртом на њихов издавачки програм. Није се, међутим, потпуније освртао на отворена питања о старом ћириличком штампарству, од којих се нека протежу све до наших дана. На крају одјељка у штампарству сасвим кратко је неке раније расправе сврстао у легенде и научне заблуде, јер оне «из перспективе библиолошко научне спознаје звуче парадоксално и невјероватно». Овамо спада и легенда о локацији Црнојевића штампарији на Ободу, коју је послје публикације руског научника Павела Аполоновича Ровинског из 1893. године, икансирана кроз студије и научне публикације низ научника, публициста, журналиста, упркос убједљивој чињеници да на Ободу Црнојевића штампарије никада није радила», уз категоричан закључак, да је она основана и радила на Цетињу. Пада у очи и чињеница да је у приказу традиције Црнојевића штампарије уз пету књигу Четворојеванђеље, стављен упитник, као знак да њено постојање није убједљиво доказано. Слично је постојање те књиге означено и у монографији руског научника Бвгенија Љвовича Немировског Почечи штампарства у Црној Гори (1492-1496).

Монографија садржи обиљем података провјерених и добро одабраних, што је резултат и вишегодишњег истрајног ауторовог бављења овом тематиком. Одговоран његов однос према чињеницама испољен је и тамо гдје је грађа пружила довољно поузданих

материјала за одговор на постављена питања. На примјер, гдје у одјељку о штампаријама је и посебан текст Штампар Лука Улцињанин у Венецији (1517-1518). Поред података који је у својим ранијим радовима први указао на постојање овог штампара, аутор није успио да дође до било каквих података о његовој штампарији у Венецији и њеној издавачкој продукцији, па је на том мјесту изразио увјерење да ће и неколико саопштених података побудити пажњу «будућих истраживача». Одјељак о историји књижевства завршен је увјерењем да ће се наћи истраживач који ће успјети да «архивску документацију проучи и систематизује, те да «напише монографију о историји књижевства у Црној Гори».

Квалитету књиге знатно доприноси богат и добро одабран илустративни материјал, који чини преко 140 илустрација, распоређених на крају сваког од четири одјељка. На тим страницама, најчешће су наслови публикација, здања у којима су радиле институције библиотекарства и штампарства и преко 60 заслужних личности. Поред 34 фотографије, у блоку за штампарство, су: Ђурђе Црнојевић, Божидар Вуковић Подгоричанин, Петар Петровић Његош, Вук Караџић, Димитрије Милаковић, Симо Милутиновић Сарајлија, књаз Данило Петровић Његош, Вук Врчевић, Никола Петровић Његош, Јован Павловић, Јован Сундечић, Филип Ковачевић, Стево Врчевић, др Новица Ковачевић Граовски, др Јован Кујачић; у блоку за књижевство: Илија Т. Хајдуковић и син му Срђан, Максим Шобајић, Нико Иванковић, Милутин-Мића Радојичић, Илија Каваја, Јован Јозо Перишин Вукчевић, Јово Секуловић и син му Шпиро, Јован Павловић, Мар-

ко Вујовић, Илија Машановић и брат му Никола.

Библиолог Душан Мартиновић написао је свеобухватну историју књиге, опсежну студију засновану на

провјереним и добро одабраним чињеницама, са прегледним и јасним излагањем. И ово његово дјело је плод прегнућа и знања, још једна потврда о заслуженим научним признањима.

Проф. др Радивоје Шуковић